

Lelkek sodrásban a Szajna partján Nicolas Philibert: Az Adamanton

Benke Attila

Díjnyertes dokumentumfilm került 2023 őszén a magyar mozikba Az Adamanton címmel, amelynek izgalmas a témája: egy olyan pszichiátriai központról szól, ami Párizsban, a Szajna partján „sodródik az árral”, ugyanis egy kikötött hajóról van szó.

Ötletes és nemes volt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kezdeményezése, az úgynevezett „hajléktalanvonat”, vagyis a Hajléktalanok Éjjeli Menedékhelye, amelyet 1993 decemberében hoztak létre egy adományként kapott egykori katonai kórházi szerelvényből, amelyet a Nyugati pályaudvar külső holtvágányán parkoltak le. Ez 110 fős befogadóképességgel bírt, étkezési és tisztálkodási lehetőséget is biztosított a 18 éven felüli érdeklődők számára. Harminc év alatt több mint 2500 ember számára nyújtott ideiglenes vagy állandó menedéket éjszakára a „hajléktalanvonat”, ami a hazai rendszerváltás utáni hajléktalanellátás egyik alapintézménye lett. Azért fogalmazok múlt időben, mert októberben felszámolták a vonatot, egy újbudai modernebb épület veszi át a szerepét. Nem számolták fel viszont Párizsban, a Szajna partján található hasonló intézményt, az Adamantot, amelyről Nicolas Philibert (*Én, te, ő*, 2002) meditatív dokumentumfilmje, *Az Adamanton* is szól.

Nicolas Philibert rendező

A 2023 februárjában megrendezett 73. Berlini Nemzetközi Filmfesztivál legrangosabb, a legjobb filmnek járó díjával, az Arany Medvével elismert *Az Adamanton* címszereplője egy speciális hajó, ennek a neve az Adamant. Maga az intézmény a L'Adamant napközi otthon (napközi, mert reggel kilenc és délután öt között látogatható), amely a párizsi Charles de Gaulle-híd lábánál található a Szajna folyó jobb partján, annak kikötőjében (Port de la Râpée). Azaz a hajó nincs mozgásban, de kétségtelenül „sodrásban” van átvitt értelemben, mivel egyrészt itt zajlik az élet, folyamatosan ötletelnek és alkotnak a lakók. Ezek, a mentális zavarokkal küzdő emberek nehezen találják meg helyüket az életben, itt a hajón azonban a művészetterápia segítségével békére lelnek. Az egészségügyi dolgozók, pszichiáterek, pszichológusok, terapeuták, ápolók, speciális oktatók napi foglalkozásokat találnak ki a betegeknek nagy hangsúlyt fektetve a művészetterápiára. Philibert kamerája mindennapi rutinjukból kap el epizódokat, valamint az alkotó meg is kérdez betegeket, a filmnek ezek az egyéni, intim megnyilatkozások a legérdekesebb részei.

Az Adamant – nevét amúgy a bipoláris depresszióval küzdő brit rock sztár, Adam Ant után kapta – „fedélzete” 2010-ben nyílt meg a Párizs első négy kerületéből érkező betegek előtt, 2022 januárjában pedig már több mint 200 regisztrált felnőtt páciense volt az intézménynek. Az elsődleges cél az, hogy limitálják, kiegészítsék, ellensúlyozzák a hagyományos kórházi kezelést a művészetterápiákkal, ezzel is segítve a betegek rehabilitációját és reintegrációját. Maguk a pá-

ciensek is részt vettek és vesznek a tér alakításában, ilyen módon is értelmet és célt nyernek az életben, valamint növekedhet az önbecsülésük, hiszen folyton szembesülnek saját alkotásaikkal, munkájukkal. Sőt, mint azt a film egyik jelenetében láthatjuk, olykor még együtt is főznek ebédet.

Az egyik ötletgazda, Eric Piel, aki meg is jelenik a filmben, azzal a koncepcióval hozta létre az Adamantot, hogy minél kevesebb fal, illetve szűk helyiség fogja körbe a betegeket, ehhez pedig ideális a hatalmas terekkel rendelkező hajó. Fontos volt az is, hogy sok ablakát minél könnyebben szabaddá lehessen tenni, hogy beáradjon a fény a helyiségbe. Az Adamant csak kívülről kelti egy úszó erőd benyomását a lezárható ablakok miatt, egyébként a belső tereket kifejezetten fényesnek látattja a kamera. Ilyen módon a betegeknek a legelemibb szinten sincs lehetőségük arra, hogy elnyelje őket a sötétség, szó szerint sem, de leginkább átvitt értelemben nem, hiszen a fény eleve pozitív hatással lehet az emberi lélekre. Pozitív hatással van a pszichére az is, hogy az alkotók igyekeztek természetes anyagokból felépíteni az Adamantot, ezért is uralja a faanyag a külső burkolatot és a belsőket is, erősítve ezzel az otthonosságot.

Habár Párizsban, a Szajna partján található az Adamant, Philibert hosszú pásztázásai és kitarított képei olyan benyomást keltenek, mintha ez a hajó a nyugalom szigete lenne. Van vízi forgalom, ami felkorbácsolja a hullámokat, de a környék nyugodt, hallhatóan mentes az erős zajoktól, a folyó és a part festői környezete pedig nemcsak nyugtató hatású, hanem a festéshez

ihletforrásnak sem utolsó. „Párizs kellős közepén vagyunk, mégis úgy érezzük, mintha nagyon máshol lennénk. Igen megnyugtató, gyógyuláshoz ideális hely ez bárki számára: nemcsak a pácienseknek, hanem a filmalkotóknak is” – nyilatkozta Philibert a *The Guardiannak*. Fontos szempont az is, hogy a hajót bárki láthatja a szemközi partról vagy a hídról, az Adamant kialakítása és elhelyezkedése egyaránt nyitottságot sugall. Nyitott bárki számára, ugyanakkor a betegek szemszögéből sem börtönné hat, ahová be vannak zárva, hanem ők is látják a külvilágot, a társadalom többi tagját. Érezhetik tehát, hogy nincsenek egyedül és elszigetelve sem a mikrokörnyezetükben, sem a makrokörnyezetükben.

Philibert már a 2010-es évek elejétől, az Adamant megalapításától kezdve figyelemmel kíséri az intézmény működését, sőt Linda de Zitterrel, az egyik pszichológussal jóval korábban, 1995-ös filmje, a *La Moindre des choses* (Csak apróságok) forgatásakor találkozott, tehát több szálon kapcsolódott a hajókérdéshez. A 2010-es évek közepén egy workshopon vett részt az Adamanton, akkor elvarázsolta a résztvevők személyisége és eszmefuttatása, fejében meg is fogalmazódott a dokumentumfilm ötlete. 2021 májusától novemberéig, hét hónapon keresztül forgatott a hajókérdés fedélzetén. Philibert nem hagyományos dokumentumfilmet készített, bár vannak interjúhelyzetek, amelyekben a betegek közvetlenül a kamerának vagy egy kérdezőnek felelnek a kérdésekre, beszélnek magukról. Ám *Az Adamanton* alapvetően egy megfigyelői dokumentumfilm, amelyet az ötvenes-hatvanas évek-

ben cinéma veritének, a tengerentúlon, az USA-ban direct cinemának neveztek el.

Ennek a filmtípusnak a lényege, hogy objektivitásra törekszik, azaz a kamera külső szemlélőként elcsíp élethelyzeteket, momentumokat, a beavatkozásmentesség illúzióját közvetíti. Igaz, az európai változat, a cinéma verité, amelyet a francia Jean Rouch és Edgar Morion fejlesztettek ki, nem pusztán a megfigyelést jelenti, az alkotó saját és kamerája jelenlétét is tudatosítja, mivel nem akarja azt az illúziót kelteni, hogy a felvevőgép láthatatlan objektum. A cinéma verité, mint azt az elnevezés is sugallja (nagyjából „őszinte mozinak” vagy „őszinte filmművészetnek” fordítható), bizonyos szintű önreflexivitást feltételez, de még nem azt a fajta provokatív önreflexivitást, amelyet a vitákat generáló rendező, Michael Moore (*Fahrenheit 9/11*, 2004) is művelt. *Az Adamantonban* is vannak jelenetek, amelyekben megtörik a pusztán megfigyelés illúziója, és a szereplők közvetlenül reflektálnak arra, hogy ők egy felvevőgép előtt beszélnek.

Philibert filmjében nincsenek kommentárok, nincs narráció, maguk a képek mesélnek, ha mesélnek valamit a befogadónak, mivel ez a fajta dokumentarizmus aktív nézőt feltételez, tulajdonképpen az ő fejében jön létre a jelentés. Pontosabban a képkomponálás és a vágás orientálnak, de alapvetően Philibert kamerája bemutatja az eseményeket, nem kommentálja azokat. Legfeljebb a vitatkozások vagy elcsípett beszélgetések során kapunk közvetlen dialógusokat, magyarázatokat. Ennek a formának megvan a maga előnye és hátránya is. *Az Adamanton* javára válik, hogy egyrészt a csendes, nyugodt környe-

zet és az epizodikus, minimalista, „objektív” cselekményszervezés egyfajta líraiságot kölcsönöz a dokumentumfilmnek. Másrészt úgy fogadjuk be az Adamant történéseit, mintha magunk is ott lennénk a fedélzeten a betegekkel és az ápolóikkal, terapeutáikkal, szinte érezzük a fortyogó gyümölcsleves illatát vagy a festék, illetve zsírkréta szagát, amellyel a páciensek megalkotják az olykor megdöbbenően művészi igényességű, neoavantgárd hatású képeiket.

Ám megvan a hátránya is a direct cinemás megfigyelésnek. Az egyik az empátia problémája: ha ennyire távolságtartó a kamera, akkor fennáll a veszélye annak, hogy érzelmileg is távol marad a néző ezektől az emberektől, akiknek igenis nagy szüksége van az empátiára. Nagyon leegyszerűsítve, de éppen ezért tartanak itt, az Adamanton, mert ezt az empátiát különböző okokból kifolyólag nem kapták meg. A másik hátrány pedig a már említett beavatkozásmentesség illúziója, ami csak illúzió. A pusztán megfigyelés némileg tévesen kelti azt az érzést, hogy ez a természetes helyzet, amit a kamera objektívjén keresztül látunk a betegekről. Ám nyilvánvaló, hogy mindenki, aki még olyan mentális állapotban van, hogy működnek a gátlásai, a kamera előtt másképp viselkedik, mint „privátban”, amikor csak az ápolók és a terapeuták látják. Nicolas Philibert így is sikeresen el-elkap néhány érzelmileg intenzív jelenetet, mint például azt, amelyikben az egyik páciens, Catherine kifakad, hogy szakértőként nem taníthat táncot a betegeknek a szabályzat szerint, pedig tisztában van vele, milyen gyógyító hatással lenne a tánc. Catherine jelenete mintegy leleplezi a kamera

jelenlétét, mert látszik, hogy a nő eleinte próbálja moderálni és türtőztetni magát. Azonban egy idő után úgy elragadja az indulat, hogy kikel magából, már nem érdekli a szituáció, szenvedélyesen gesztikulálva, szinte az asztalt csapkodva próbálja meggyőzni a terapeutákat, az intézmény üzemeltetőit és betegtársait, hogy ő képes lenne hasznos táncórákat tartani.

Szerencsére Philibert nem elégedett meg ennyivel, hogy szerepel néhány megfigyelt pillanat *Az Adamantonban*, amelyeknél az érzelmek felülkerekednek a kamera jelenléte miatti fegyelmezettségen. Ezek pedig a beszélgetős, egy emberre fókuszáló intimebb jelenetek. Pontosabban nem beszélgetésekről van szó, mert Philibert általában nem kérdez, illetve nincs benne a kérdése a filmben, hanem csak a páciensek megnyilatkozásait hallhatjuk. Azaz az alkotói kommentár jellemzően itt is elmarad, a rendező nem kíván előtérbe kerülni semmilyen szinten, de a betegeknek megadja a lehetőséget arra, hogy beszéljenek önmagukról. Ez azért is nagyon fontos és hasznos, mert közel hozza a pácienseket, a kamera által szemtől szemben találkozunk velük, így akár mélyen a szemükbe is nézhetünk, arcukról mintegy leolvashatjuk, miként mentek keresztül, hogyan edzette meg őket az élet. Fontos dolog ez, mert a társadalomnak még manapság is vannak prekoncepciói a pszichiátrián kezelt vagy csak pszichológushoz járó emberekkel, tehát a mentális betegségekkel és lelki problémákkal küzdő emberekkel szemben. A „riportszituációknak” köszönhetően egyáltalán nem féltelmes „örültekként” vagy groteszk „bolondokként” látjuk a kezelés alatt álló betegeket,

hanem megtört emberi lényekként, akiknek szeretetre és megértésre lenne szükségük – ezt a körülményekhez képest pedig meg is kapják a „hajókorház” fedélzetén.

Sokféle beteg megfordul itt, bár egyikőjük betegségéről sem esik szó konkrétan, legfeljebb ők maguk hintik el, hogy téveszméik vannak vagy életük egy pontján elveszítették életkedvüket. Mindenesetre a megnyilatkozásaik alapján lehet következtetni arra, hogy az Adamanton alkotnak és dolgoznak depresszióval küzdő betegek, hiperaktivással kezelt emberek, kényszerbetegek, sőt skizofrének is. A skizofrénia különösen káros módon jelenik meg a köztudatban, amiért részben maguk a filmek is hibásak, hiszen számos pszichothriller és horror mutatott be ezzel a mentális betegséggel küzdő, pszichiátriai kezelés alatt álló gyilkosokat a mozi majdnem 130 éve alatt. Sőt, elterjedt az a tévképzet is, hogy a skizofrénia kettős vagy többes személyiséget jelent, holott a disszociatív személyiségzavar egészen más.

Az *Adamanton* ugyan nem mondja ki direkt, hogy ki a skizofrén és ki a depressziós, de lehet következtetni, és ilyen módon, ha közvetetten is, de segít abban, hogy a néző fejében helyre kerüljenek a dolgok, hogy ne potenciális „őrült gyilkosként” tekintsen a skizofrénekre, hanem a saját testében, saját bajaitól szenvedő, segítségre és támogatásra szoruló emberként. A film rögtön a nevesített páciens, François performanszával kezdődik. A férfi a Téléphone nevű francia pop-rockbanda La Bombe Humaine (Az emberi bomba) című slágerét adja elő némileg módosított dalszöveggel, de hatalmas átéléssel és energiá-

val. Lehet, hogy az eredetihez képest François verziója itt-ott hamis, tehát zeneileg nem profi, de őszintesége és az a pusztán tény, hogy egy hiányos fogazatú, meggyötört arcú, sovány férfi adja elő, felülírja a hibákat, érzelmileg bevonja a nézőt. „Odabent képeket, színeket látok / Nem az anyémek, és megrémítenek” – ez benne van az eredeti dalszövegben is, de François életében mást jelent, mintegy önvallomást a betegségről. A férfi egy későbbi jelenetben meglepő őszinteséggel és öntudatossággal nyilatkozik arról, hogy mivel küzd. Kifejti, hogy szerinte nem igaz az, hogy a pszichiátria olyan, mint a börtön, sőt. Kifejezetten hálás azért, hogy gyógyszereket kap, amelyek „szinten tartják”, mert különben Jézusnak képzelné magát, és beugrana a Szajnába. Mindezt látszólag objektíven, energikusan, határozottan adja elő François, akár a La Bombe Humaine-t, tehát abszolút tudatában van a betegségének és annak is, hogy mit kell tennie azért, hogy megszüntesse „odabent a képeket”, amelyek „nem az anyémek” és „megrémítenek”.

A cselekmény során egy másik férfi is hasonló öntudatossággal számol be arról, milyen gondolatok, kényszerképzetek, téveszmék és hallucinációk gyötrik, ha nem szedi be a gyógyszereit. „Azért szeretek beszélni, hogy ne a hangokkal kelljen beszélnem. Nem akarom gyűlölni az embereket” – mondja ő is objektíven, de kevésbé energikusan, mint François, ez a férfi inkább szomorú és ijedt tekintettel adja elő a problémáját. A „hangok” megfeddik valószínűleg ezért is, hogy beszélni mer róluk, mondja. A „hangok” a fejében arra utasítják, hogy dacára a fürdésnek, koszos, így ismét le kell zuhanyoznia, hiába tette

meg ezt pár órával korábban. François és ő is minden bizonnyal skizofréniával küzdenek, és amiket mondanak a tévészméikről és hallucinációikról, azok félelmetesek lehetnek a külső szemlélő számára. Sőt, akár elképzelhetjük, milyen az, amikor nem veszik be a gyógyszereiket ezek az emberek. Ugyanakkor Nicolas Philibert dokumentumfilmje éppen azért nagyon fontos alkotás, mert szembesít azzal, hogy ezek az emberek maguk is tudatában vannak a betegségüknek, eljutottak már arra a szintre, hogy nem tagadnak, hanem belátják, kezelésre szorulnak, ezért is vannak itt, az Adamanton. A betegsőtudatra pedig további jó példa az egyik idős nő kamerának tett nyilatkozata. A hajó egyik kinti padján beszélő nő láthatóan szorong, majd hangot is ad annak, hogy odabent a programok szervezéséről volt csak szó, de a beszélgetési terápia késnek, nem kezdődtek el, márpedig neki szüksége van erre. Ugyanakkor aggódva, gondoskodóan tesz fel kérdéseket beszélgetőpartnereinek, akik közül feltehetően az egyik a rendező, mert a kamera súlyáról, annak szállítási nehézségeiről érdeklődik, hogy nem megterhelő-e ez az illető számára.

Az Adamanton se, és maguk a hajókérdőműhely vezetői, szakemberei sem áztatnak azzal, hogy az Adamant majd csodákat művel. Fontos hangsúlyozni, amit már említettem a korábbi bekezdésben, hogy az Adamant kiegészítő művészetterápiát biztosít, nem helyettesíti a gyógyszeres kezelést vagy az egyéb terápiákat, amelyekre az orvostudomány jelen állása szerint szüksége van például egy skizofrén betegnek ahhoz, hogy vissza tudjon kerülni a társadalomba, hogy nor-

mális emberi életet tudjon élni lelki nyugalomban. Az Adamant segít ebben, és abban is, hogy az ember újra „hasznosnak” érezze magát, hogy ismét legyen értelme az életének, egyáltalán értelmes cselekvésre fordítsa energiáit. A hajó „legénysége”, vagyis üzemeltetői hangsúlyozzák, hogy ez sokkal inkább egy alkotóműhely, semmint kórház, tehát nem elsősorban a gyógyítás a célja, hanem az, hogy a gyógyulás rögzős útján értelmes cél és motiváció késztesse a betegeket a dinamikus menetelésre. Ilyen módon születnek olyan őszinte performanszok, mint François már említett dala vagy az absztrakt rajz egy nőtől, amelyet akár ki is lehetne állítani. Ez utóbbi páciens büszkén mondja, hogy elégedett a művével,

neki is tetszik. Ebből szintén lehet következtetni arra, hogy valószínűleg depresszióval küzdhet, súlyos önértékelési problémái voltak, de a képe és az erre adott reakciója magáért beszél: szép nagy utat tett meg a gyógyulás és a reintegráció felé.

Egyébként az is fontos része az adamantoni művészterápiának, hogy a páciensek kiértékelik a saját alkotásukat, közösen megbeszélik, mit is jelenthetnek, így tulajdonképpen egymáson is pszichoanalízist végeznek, megértik azt a folyamatot, amelyen valószínűleg a hagyományos terápiákon maguknak is át kellett esniük. „Az igaz, hogy az utasoknak gyakran nagyon is feloldódnak a gátláaik. Nagyon direkt módon közölnek dolgokat. Nem kötik őket a konvenciók. A normopaták már nem tudják, hogyan lehet így megnyilvánulni” – nyilatkozta Philibert a *The Guardian*nek. Az alkotás, a művészet pedig befogadói szempontból is fontos. A költői ambíciókkal rendelkező idősebb értelmiségi, Frédéric Prieur kifejti, hogy bár egyetemet végzett, élete egy pontján teljesen elveszítette a kapcsolatot a valósággal, „lenullázódott”, gyakorlatilag a különféle műalkotások, képregények, sci-fik, filmek tartották benne a lelket, így ezek világában merül el.

Az *Adamanton* ilyen módon nemcsak magáról a különleges intézményről szól, hanem a művészet fontosságát is hangsúlyozza, ennyiben szintén önreflexív alkotás. A művészetbe persze nem könnyű belekezdeni, mint azt a fiatal férfi, a hiperaktív Alexis esete is bizonyítja. A fiatalember a filmben udvariasan, pergő ritmusú mondatvirágokban fejti ki a terapeutának, hogy ő most inkább mást csinálna, nem rajzolna. Holott a

képzelőereje megvan hozzá, betegsége mintegy az előnyére is válhat a művészetben, mivel elmagyarázza, hogy az egyes embertípusokról mi jut az eszébe, így például a punkok hegyes hajtincseit injekciós tűknek látja. Mi másból, ha nem ebből lehetne gyönyörű szürreális rajzokat készíteni? Az *Adamanton* Alexisen keresztül is azt sugallja, hogy bár a gyógyszerek és a hagyományos terápiák is fontosak a kezelésben, de a művészet – legyen szó rajzolásról, éneklésről, költészettről vagy táncról – segít abban, hogy új értelmet adjon az ember a dolgoknak, tehát egyáltalán értelmet adjon a dolgoknak, formába öntse az érzéseit, kiírja, énekelje vagy fesse magából a gondolatait ahelyett, hogy a lelkét nyomva, azt megnyomorítva tegyék tönkre az életét. „Ha van küldetése ennek az egésznek, akkor az az, hogy egy kicsit törődjenek ezekkel az emberekkel. De ez nem jelenti azt, hogy meg is fogják őket gyógyítani. A cél az, hogy visszaadják az utasoknak a kapacitásukat, hogy elviseljék az életet, a társadalmat, miközben megőrzik az egyéniségüket” – foglalta össze Nicolas Philibert a *The Guardian*nek az Adamant és tulajdonképpen saját filmje lényegét is.

A szerző: filmkritikus, filmtörténész, szerkesztő.
E-mail: cheattila@gmail.com

Felhasznált források

<https://www.theguardian.com/film/2023/nov/02/nicolas-philibert-on-the-adamant-paris>
<https://www.hopitaux-saint-maurice.fr/Adamant/5/138/102>